

תל אבל בית מעכה, "עיר ואם" באצבע הגליל

נעמה יהלום-מאק, נאוה פניץ-כהן, רוחמה בונפיל ורוברט מולינס

אוניברסיטת אזוסה פאסיפיק,
לוס אנג'לס

המכון לארכאולוגיה,
האוניברסיטה העברית בירושלים

מבוא

תל אבל אל-קמח, הממונה עם העיר המקראית אבל בית מעכה, הוא תל גדול ובולט החולש על כ-100 דונמים. התל שוכן בקצה הצפון-מערבי של עמק החולה, כ-2 ק"מ דרומית למטולה ו-6 ק"מ מערבית לתל דן. הוא ממוקם על תוואי דרך הים ושלט בעבר על צומת דרכים בינלאומי. צורתו מדורגת – כשליש משטחו בצפון גבוה ושני השלישים שבדרום נמוכים ממנו.

זיהוי האתר, המקורות ותולדות המחקר

התל זוהה עם אבל בית מעכה המקראית בידי נוסעים וחוקרים כבר במאה הי"ט, בהם ויקטור גרין, אדווארד רובינסון והאב פליקס-מארי אבֶל. הזיהוי היה מבוסס בעיקר

על מיקומו הגיאוגרפי של התל לאור שני מקורות מקראיים שבהם מזכרת אבל בית מעכה. הראשון הוא רשימת הכיבושים של המלך הארמי בן-הדר (מלכים-א טו: כ): "וַיִּשְׁמַע בֶּן-הֶדֶד אֶל-הַמֶּלֶךְ אָסָא וַיִּשְׁלַח אֶת-שָׂרֵי הַחֲיָלִים אֲשֶׁר-לוֹ עַל-עָרֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּנָּח אֶת-עֵינָיו וְאֶת-דָּן וְאֶת אֶבֶל בֵּית-מַעֲכָה וְאֶת כָּל-כְּנָזוֹת עַל כָּל-אֶרֶץ נַפְתָּלִי", והשני הוא רשימת הכיבושים של המלך האשורי, תגלת פלאסר הג' (מלכים-ב טו: כט): "בִּימֵי פֶקַח מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בָּא תַגְלַת פְּלָאֶסֶר מֶלֶךְ אֲשׁוּר וַיִּקַּח אֶת עֵינָן וְאֶת אֶבֶל בֵּית מַעֲכָה וְאֶת יַעֲזֵק וְאֶת קֶדֶשׁ וְאֶת חֲצוֹר וְאֶת הַגִּלְעָד וְאֶת הַגְּלִילָה כָּל אֶרֶץ נַפְתָּלִי וַיִּגְלַם אֲשׁוּרָה". בשני המקורות נזכרת אבל בית מעכה אחרי עיון (הממונה עם תל דיבון בבקעת הלבנון, כ-13 ק"מ צפונית לתל), או אחרי דן, ועל כן נראה שתל אבל אל-קמח

מבט למזרח, אל עמק החולה ובו תל אבל בית מעכה (צילום: משה כהן)

ויק פורסט). צילומי שטח: רוברט מולינס. לוגיסטיקה: אורן גוטפלד, Israel Archaeological Services. לינה וניהול מחנה המשלחת: אירוח, "בכפר", קיבוץ כפר סאלד.

תודה ליוסי בורדוביץ מרשות הטבע והגנים על שיתוף הפעולה. תודתנו נתונה להח"ר פרקדידיוס ולנדב נאמן על הצעות הזיהוי של האות העברית החרוטה על חרס משטח B.

* מנהלי שטחים: שטח A: עידו וכטל, נתנאל פז (המכון לארכאולוגיה, האוניברסיטה העברית), פרדריקה לאו (אוניברסיטת קורנל); שטח B: אריאל שתיל (המכון לארכאולוגיה, האוניברסיטה העברית); שטח F: אורטל הרוש, דין ונקורט (המכון לארכאולוגיה, האוניברסיטה העברית); שטח O: כריס מונרו (אוניברסיטת קורנל), אריאל שתיל; אליזבת בלוך-סמית' (סמינר תיאולוגי פרינסטון), ליאן פייס (אוניברסיטת

מפת מיקום האתר (הכנת המפה: רוחמה בונפיל)

דברי הימים-א יט: ו). השתתפותה של מעכה במלחמת בני עמון בדוד, לצד שכירי החרב הארמים של העמונים (שמואל-ב י; דברי הימים-א יט), מצביעה על האפשרות שמעכה הייתה ישות ארמית, או שהייתה נתונה לשלטון פוליטי

הוא המועמד היחיד האפשרי לזיהוי עם אבל בית מעכה. ראוי לציין שבדברי הימים-ב טז: ד מכונה אבל בית מעכה "אבל מים". ואכן, הכפר אביל אל-קמח, שהתקיים על התל עד 1948, שימר בשמו את המילה "אבל", הקשורה לשדה פורה או לאחו עם מים.

גם מקורות מצריים אחדים מן האלף השני לפני הספירה מזכירים את העיר, כאשר נקראה רק "אבל", בלי הסימות "בית מעכה". מקורות אלו הם כתבי המאורות ורשימת הערים של תחומת מס הג'. ייתכן שהעיר נזכרת גם במכתב 256 בארכיון אל-עמארנה. הוספת הסימות "בית מעכה" לשם חלה ככל הנראה בשלב מאוחר יותר, אולי בתקופת הברזל, בעקבות השתלטות ישות שבטית בשם זה על העיר הכנענית.

מקור מקראי נוסף המזכיר את אבל בית מעכה הוא שמואל-ב פרק כ', המספר על שבע בן בכרי, שמרד במלך דוד ונמלט אל אבל בית מעכה. "איש חכמה" במקום מסרה את ראשו לידי יואב בן צרויה ובכך מנעה את הריסת העיר. אותה אישה משתמשת בביטוי ייחודי לתיאור עירה: "עיר ואם בישראל" (פסוק יט). ייתכן שבמקום הפירוש המקובל, שהעיר היא כמו אם לערים הקטנות שסביבה ("בנותיה"), היא מוחה על כוונת יואב להרוס את העיר ואת ה"אם" שבתוכה, כשכוונתה לעצמה במעמדה כנביאה או ככוהנת (השוו לתיאור דבורה הנביאה בשופטים ד: ז).

ממלכה בשם "מעכה" מוזכרת אך ורק במקרא, ולעתים היא מופיעה עם ממלכת גשור (יהושע יג: יא; שמואל-ב י; ו;

מבט אל התל מכיוון מערב

גילוי צפחת-טבעת במהלך הסקר בשטח A
(צילום: אנבל זרזקי-פלג)

ארכאולוגיות. נערכו במקום כמה סקרים, ביניהם זה שערך ויליאם דיזור בשנת 1973. בשנת 2012 הוחל בפרויקט חפירות משותף של המכון לארכאולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים ואוניברסיטת אזוסה פאסיפיק בלוס אנג'לס*. במהלך סקר מקדים במקום נאספו חרסים רבים, שהצביעו על פרופיל התיישבותי שראשיתו בתקופת הברונזה הקדומה II ועד לימי הביניים ולתקופה העות'מאנית. אחד הממצאים המעניינים שעלו בסקר היה צפחת-טבעת תמימה, ככל הנראה מתקופת הברונזה המאוחרת.

בשנת 2013 נערכה במקום עונת החפירות הראשונה, ועד לכתיבת שורות אלו ב־2017, נערכו חמש עונות חפירה. במהלכן נפתחו חמישה שטחים בהיקפים שונים. בתל התחתון: שטח A בקצה הצפון-מזרחי, במקום שמתחילה בו ההתרוממות לתל העליון (כ־15 ריבועים); שטח F בקצה הדרומי (7 ריבועים), שטח O בקצה הדרום-מערבי (6 ריבועים); שטח K באוכף רדוד שבאמצע המדרון המזרחי (כ־2 ריבועים); ובתל העליון: שטח B בצד המזרחי (כ־9 ריבועים). שרידי בנייה מתקופת הברונזה התיכונה II, הברונזה המאוחרת, הברזל I, הברזל II והפרסית-ההלניסטית הקדומה והרומית נתגלו בשטחי החפירה השונים.

תוצאות החפירות

תקופת הברונזה הקדומה III-II

מתקופת הברונזה הקדומה III-II (המאות ה"א עד ה"ה לפני הספירה) נמצאו חרסים בלבד, בהם כלים מתכתיים רבים. ריכוז גבוה במיוחד נמצא בצד המערבי של התל התחתון.

תצלום אוויר של חיל האוויר הבריטי מ־1945, המראה את הכפר הערבי אביל אל-קמח ועליו מסומנים שטחי החפירה (Aerial Photograph Archive, Geography Department, Hebrew University of Jerusalem, taken by the Royal Air Force, Section 23, 1945)

ארמי. היעדר מקורות נוספים, או עדות ארכאולוגית, מקשה על הבנת מיקומה הגיאוגרפי המדויק של ממלכה קטנה ואניגמטית זו (האם בצפון הגולן או בצפון עמק החולה?), ועל זהותה ושייכותה האתני (כנעני או ארמי?). והם נשארים עלומים, כמו הקשר שלה לעיר אבל בית מעכה. למרות חשיבותו של האתר, מעולם לא נערכו בו חפירות

למעלה: שטח F: שרידים מתקופת הברונזה התיכונה II, הברונזה המאוחרת והברזל I; למטה: תכנית שכבות של שטח F. השרידים המסומנים בסגול, ורוד ואדום שייכים לתקופת הברונזה התיכונה II (תכנית: רוחמה בונפיל)

תקופת הברונזה התיכונה II

שרידים מתקופת הברונזה התיכונה II (המאות הי"ח עד ה"ז לפני הספירה) נתגלו בתל התחתון בשטח F ובשטח O, ובתל העליון בשטח B. לפיכך יש לשער שכל האתר היה מיושב בתקופה זו.

סמוך למדרון בשטח F נתגלה מבנה גדול שפינתו הצפון-מזרחית והפן הצפוני שלו בנויים אבנים גדולות ומהוקצעות. במבט מצפון נראה המבנה כמגדל משולב בחומה. דרומית לאבנים האיתנות נחשף מערך אבנים ומילויים ששייכים לחלקלקה. מערכת ביצור זו מיוחסת לתקופת הברונזה התיכונה II על-סמך הקרמיקה שנמצאה על הרצפות הקדומות ביותר שנתגלו עד כה, הניגשות אל המבנה. יסודות המבנה טרם נחשפו ולכן תאריך הקמתו עדיין אינו ידוע בוודאות.

לסוף תקופת הברונזה התיכונה II אפשר ליחס כנראה גם מתקן דמוי פעמון, משוקע ברצפה ובנוי היטב מאבנים בשיטת הקשת המדומה (corbelling), שנחשף מצפון למגדל. מובילה אליו מצפון תעלה מקורה בלוחות אבן. המתקן, שנחפר לעומק 1.5 מטר וטרם נחשפה קרקעיתו, מכיל סדימנט חרסיתי רך. ייתכן שמבנה זה שימש בור שקיעה.

בשטח O, במרחק כ-50 מטר צפונית-מערבית לשטח F, נחשפו שרידי תקופת הברונזה התיכונה II. הם כוללים

חשיפת קנקנים ששימשו לקבורת תינוקות בחצר מבנה מתקופת הברונזה התיכונה II בשטח O למעלה משמואל: פכית מנחה שנמצאה בתוך קבורת הגבר הבוגר בפיתס בחצר המבנה מתקופת הברונזה התיכונה II (צילום: טל רוגובסקי)

העלתה שהן שייכות לקו חומה בעובי 3 מ' לפחות. אל פני החומה החיצוניים ניגשת שכבה משופעת של חומר גירני לבן וקשה; ייתכן שיש לזהותה כחלק של חלקלקה. קו החומה והחלקלקה מתאימים לתוואי של מערכת הביצור שנחשפה בשטח F וייתכן שיש לראות בשניהם חלקים של אותו ביצור. עם זה, טרם נחשף חומר המתארך את החומה בשטח K בוודאות, אף שיש לשער שהיא שייכת לתקופת הברונזה התיכונה II.

תקופת הברונזה המאוחרת

שרידי תקופת הברונזה המאוחרת (המאות ה"ו עד ראשית ה"ב לפני הספירה) נתגלו עד כה בעיקר בתל התחתון, בשטח F. לפחות שתי שכבות של קירות ומפלסי חיים, שעליהם נמצאה קרמיקה המיוחסת לתקופות הברונזה המאוחרת I ו-II, ניגשו אל הפן הצפוני של קיר הביצור מתקופת הברונזה התיכונה, שתואר לעיל. ניכר שהבונים הכירו את מבנה האבן והחלקלקה והתייחסו אליהם בבנייה והם אף המשיכו לשמש להם לביצור במשך כל תקופת הברונזה המאוחרת. בין הממצאים בשכבה האחרונה של הברונזה המאוחרת ראויים לציון חלק תחתון של אבניים ופך

בניין שנתגלה סמוך לפני השטח, שקירותיו בנויים היטב והוא שימש ככל הנראה למגורים. בבניין זה זוהו כמה שלבי קיום. בחצר הצמודה אליו מצפון נתגלו עד כה חמש קבורות תינוק בקנקנים וקבורת גבר בוגר בפיתס, עם מנחת קבורה של פכית. מעניין שעל אף הקרבה לשולי התל, לא נחשפו עד כה שרידי ביצור באזור זה. אל תוך הבניין נחפרו בורות וקבורה מתקופת הברזל כמפורט בהמשך.

בשטח B נחשפה חלקלקה המורכבת משכבות הנוטות מצפון-מערב לדרום-מזרח, ומקיפה ככל הנראה את חלקו המזרחי של התל העליון. חלקלקה זו שונה בהרכבה ובנטייתה מזו שנחשפה בקצה הדרומי של התל התחתון (בשטח F), וייתכן שנבנתה כדי לתמוך במבנה גדול שעמד בראש התל העליון. בשלהי תקופת הברונזה התיכונה נחפר אל תוך החלקלקה קבר בור ובו שלד עם מנחות קבורה, ביניהן חרפושת "חיקסוסית" משולבת בטבעת ברונזה, סיכות רכיסה וכלי חרס. קבורת תינוק בקנקן נמצאה אף היא בתוך שכבות החלקלקה.

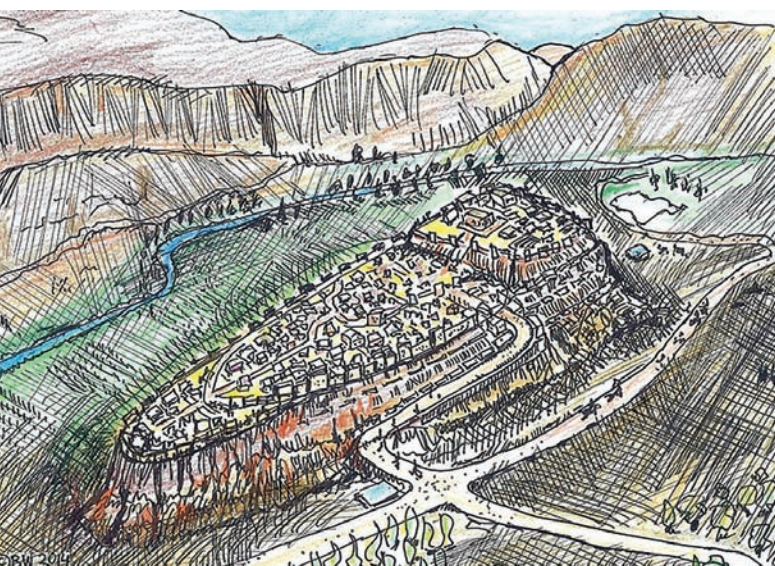
בשוליים המזרחיים של התל (שטח K), סמוך לפני השטח, בלטו ראשיהן של אבנים גדולות. חפירת בדיקה

קבר בור חפור בתוך החלקלקה

שכבות החלקלקה הנטויות בשטח B; למטה מימין: חרפונית עם טבעת מקבר שנחשף בתוך החלקלקה (צילום: טל רוגובסקי)

הצעת שחזור של מראה העיר בתקופת הברונזה התיכונה II (http://www.biblewalks.com/Sites/AbelBethMaacah..html)

ובו מטמון קטן של פריטי כסף, אחד המטמונים הבודדים המוכרים מתקופת הברונזה המאוחרת היה מונח על רצפה. המטמון כלל תכשיטים, מטיל אחד ובצעי כסף (hacksilber). סמוך לפני השטח, נמצאה חרפונית איכותית המתוארכת לימי רעמסס השני. יש לציין שלא זוהו שרידי חורבן המציינים את סופה של תקופת הברונזה המאוחרת, ולא ניכר פער יישובי בין היישוב מתקופה זו לבין היישוב הבא אחריו, המיוחס לתקופת הברזל I.

תקופת הברזל I

שרידי תקופת הברזל I (המאה ה"ב עד ראשית המאה ה"א לפני הספירה) נתגלו בכל שטחי החפירה, בתל התחתון כבתל העליון, והם בעלי אופי שונה זה מזה.

בשטח F כוללים שרידי תקופת הברזל I בניין בעל חדרים אחדים, שנבנה על-גבי מילוי בגובה כחצי מטר מעל שכבת תקופת הברונזה המאוחרת II. לתקופה זו ניתן לייחס גם מספר גבוה של בורות וממגורות. חלקם חתכו זה את זה וחלקם נחפרו אל תוך החלקלקה מתקופת הברונזה התיכונה II. הדבר מלמד שבתקופת הברזל I יצא הביצור מכלל

של תקופת הברזל I, מתוארך סגנונית לתקופת הממלכה התיכונה במצרים. שרידי מפלס זה יושבים ישירות על גבי הקירות של תקופת הברונזה המאוחרת, בלי סימני חורבן או פער ביניהם, בדומה למצטייר מן הממצא בשטח F, שתואר לעיל.

את הבניין של שכבה A4 אפשר להגדיר כבעל אופי פולחני, על-סמך המתקנים והממצא המיוחד שנמצא בו. הוא מורכב ככל הנראה משני מרחבים שביניהם מקשר פתח, ובפתח זה נחשף שלד של כלב. בחדר הדרומי, ממערב לפתח, הונחה אבן גיר גדולה ומסותתת ומדרום לה הונחו אבנים בחצי עיגול שפתחו פונה אל האבן ובקצהו של חצי העיגול הוצבו אבנים קטנות עומדות. על רצפת החדר הייתה קרן שלמה של אייל ומכלול עשיר של כלי חרס. בצדו המערבי של חצי עיגול האבנים נבנתה במה קטנה ועליה נמצא בסיס פיתס מטיפוס שפת-צווארון וקדרה. מצפון לבמה נחשף ריצוף אבן, ובצדו הדרומי של החדר נחשף קיר אבן נמוך ששימש כנראה ספסל; על קצהו המערבי ניצב עמוד עשוי לבנים ואילו הוצמדה באמצעות טיח אבן מסותתת בצורת טרפז בגובה כמטר אחד. קצהו המערבי של החדר נותר לא ידוע. ייתכן שהיה שם מבנה מוגבה, אך לא ברור אם הוא שייך לשלב זה.

לחדר הצפוני קיר מעוגל שסוגר אותו מצפון וממערב ומקנה לחדר מראה יוצא דופן. סמוך לחלקו המערבי של הקיר נחשפו שני טבונים ובסיס קנקן שקוע, וליד כל אחד מהם אבן גדולה ושטוחה, מעין "שולחן עבודה". בצדו המזרחי של החדר נמצא ספסל אבן ומצבת אבן מעוגלת צמודה אליו. בצדו הדרומי של החדר נחשף בור ובו עצמות חמור או סוס. עוד נמצא בחדר זה שבר צלמית קטנה של פר.

ממונה ובור מתקופת הברזל I חותכים קירות מתקופת הברונזה המאוחרת, שטח F

שימוש. בין הממצאים בבורות היו כלי חרס, כלי צור, פלך ולחב מגל מברזל.

בבור שנחפר צמוד לפן הפנימי של הביצור מתקופת הברונזה וירד לעומק של כמטר אחד, עד למפלס גובה יסודות הביצור, נמצא מכלול כלים, חלקם בעלי אופי פולחני. רצף השרידים הצפוף ביותר מתקופת הברזל I נתגלה בשטח A. שם זיהינו עד כה ארבע שכבות עיקריות המיוחסות לתקופה זו. שרידי השכבה הקדומה ביותר יוחסו לשכבה A5 ועדיין קשה לעמוד על אופיים. בתוך הרצפה המיוחסת לשכבה זו הושקעו שתי אבנים שטוחות ובהצטברות שמעל הרצפה נמצאו חרוזים, צמידי ברונזה ותכשיט זהב שמשולבת בו חרפונית של אחלמה. התכשיט, שנמצא בהקשר מובהק

פר ומטמון הכסף שהוטמן בו (צילום: גבי לרון)

בור הגניזה בשטח F וכלי פולחן
מתוכו (צילום: טל רוזובסקי)

חצי עיגול אבנים פונה למצבה ליד הפתח לחדר הדרומי שבו הייתה קבורת כלב

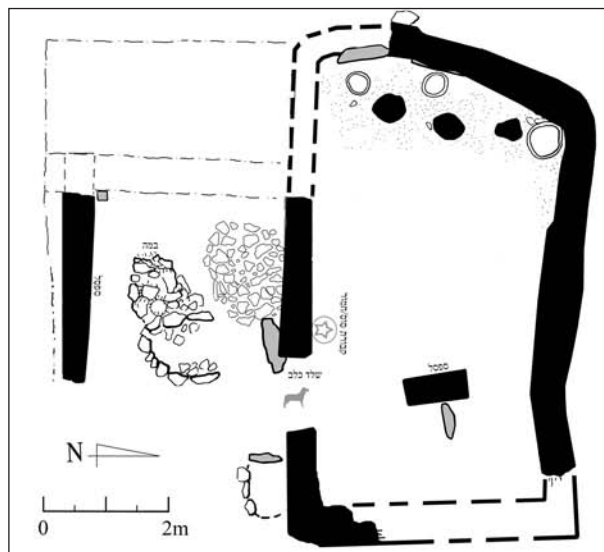
מיקום שטח A משמאל, מבט לצפון אל התל הגבוה
(<http://www.biblewalks.com/Sites/AbelBethMaacah.html>)

תכנית השכבות בשטח A. שלוש שכבות מתקופת הברזל I מסומנות בירוק (A4), צהוב (A3) ואדום (A2). קירות מתקופת הברזל II מסומנים בכחול כהה. (תכנית: רוחמה בונפיל)

המבנה הפולחני מתקופת הברזל I, שכבה A4. האבנים באפור הן מצבות. הרצפה הנמוכה שבה שתי האבנים העגולות שייכת לשכבה קדומה יותר בתקופת הברזל I, A5 (תכנית: רוחמה בונפיל)

מבט מהאוויר על החלק המערבי של הבניינים מתקופת הברזל I, שכבה A2

והם כוללים קירות, רצפות וטבונים אחדים. השרידים נבנו ישירות על גבי חלקלקת תקופת הברונזה התיכונה שתוארה לעיל. מכלול הכלים מתקופת הברזל I דומה לזה שנמצא בשטח A, וגם כאן מעידים סימני שריפה ולבנים נפולות על סופה האלים של שכבה זו. להבדיל משטח A, רק שכבה אחת של תקופת הברזל I זוהתה עד כה בשטח B והמתאם בינה ובין השלבים השונים בשטחים A ו-F עדיין אינו ברור.

תקופת הברזל II

בשטח B שבחלק התל העליון נחשף חלק של מבנה מונומנטלי. קירות האבן המסיביים שלו נבנו ישירות מעל השרידים מתקופת הברזל I. בניין גדול בן התקופה הפרסית-הלניסטית הקדומה חותם ומבטל אותו. עד כה נחשפו שלושה חדרים, ובהם כלי חרס, שיש לייחסם לתקופת הברזל II (המאות ה' עד ה' לפני הספירה). בולט במכלול קנקן מצויר בסגנון פיניקי דו-גוני באיכות יוצאת דופן וחרסים מחופים אדום וממורקים מירוק יד. בחדר המזרחי נמצא ראש גבר מוזקן מפאיינס (5 ס"מ גובהו). זהו פריט ייחודי ברמתו ובסגנונו, ובשלב זה של המחקר טרם נקבע מוצאו ושיוכו התרבותי. מצד אחד, עבודת פאיינס ברמה כה גבוהה מצביעה על יד

המבנה נהרס בחורבן אלים, כפי שמעידות לבנים שרופות שכיסו שברי כלים רבים ושכבת שריפה.

רצפות וקירות שכבה A3 נבנו על-גבי החורבן של שכבה A4, ונראה שחלק ניכר משכבה זו היה אזור פתוח. לא נמצאו על הרצפות סימנים להרס בחורבן, וכלי החרס אינם שונים מזאלה של שכבות תקופת הברזל I שמעל ומתחת לשכבה זו.

על-גבי שרידי שכבה A3 נבנה מתחם ייחודי, המורכב לפחות משלושה מבנים בנויים היטב וביניהם מעברים רחבים וחצרות. מתחם זה שייך לשכבה העליונה והאחרונה של תקופת הברזל I, שכבה A2, שיש לה שני שלבים בחלק מהשטח אשר נחפר. שכבה זו הסתיימה בחורבן ובשריפה גדולה, שהותירה מפולות בגובה כחצי מטר, שכיסו את רצפות המבנים ובתוכן ממצאים רבים.

דומה שניתן לשחזר תוואי של רחוב ברוחב כ-3 מ', העובר בכיוון צפון-דרום, בין ארבע אומנות בנויות אבן. מדרום לאומנה המזרחית נחשפה פינת פולחן, תחומה בקיר נמוך, ובה ככל הנראה מזבח בנוי מכמה אבני בזלת מעוגלות המונחות זו על-גבי זו. סמוך לו נמצא שבר קובעת מעוטרת בצוור ומתחת לשפתה שורה של עלעלים מודבקים.

משני צדי הרחוב נחשפו מבנים מרשימים. למזרחי שבהם חצר מרכזית מוקפת חדרים (חלקו המזרחי של המבנה נפגע מפעילות ארוזיה). הכניסה אל המכלול המערבי היא דרך מעבר בעל סף אבן, ברוחב 1.8 מ', הנפתח לחצר גדולה. כאן נמצא משוקע ברצפה סיר מפוח שלם בשימוש משני. בתוך הסיר היו עצמות בגוון ירקרק ושבר של קצה צינור מפוח (tuyère). אנליזה כימית של הסדימנטים הצביעה על זיהום של נחושת ובאמצעות מגנט נאספו קשקשי ברזל המעידים על חיטוי ברזל במקום, לצד עיבוד ברונזה.

בקצה המערבי של שטח החצר שנחפר עד כה נחשף ריצוף באבנים גדולות. הריצוף ממשיך מערבה ודרומה, אל מעבר לשטח החפור. בשטח המעבר והחצר נמצאו מפולות חומר לבנים, לבנים ואדמה שרופה מאוד, אך ממצא כלי החרס, או כל ממצא אחר מאזור זה, הוא דל.

מרחב נוסף הולך ונחשף מצפון לחצר. כאן התגלו על הרצפה, בתוך מפולות שרופות מאוד, ממצאים רבים, ביניהם שני מכתשי אבן, אחד גדול ביותר ומלא בחומר אורגני מפוחם, פיתסים אחדים מטיפוס צורי ועליהם עיטור פלסטי גלי, כן פולחני גלילי מעוטר בעלעלים, כלי חרס שונים, אבני שחיקה וקרן אייל שלמה. מלבד אלה התגלה מתקן המורכב משלוש אבני בזלת מעוגלות מונחות זו על-גבי זו וייתכן ששימש מזבח. אבן גדולה מאוד דמוית אסטלה נמצאה שכובה על הרצפה. כמו בחצר, אזור זה נהרס בשריפה עזה.

יש להדגיש שהקרמיקה שנמצאה בכל השכבות שתוארו לעיל דומה ואופיינית לתקופת הברזל I, כולל הפיתסים מטיפוס שפת-צווארון ומהטיפוס הצורי. נמצא גם מספר רב יחסית של חרסים ממשפחת הכלים הפיניקיים הדו-גוניים. שרידי תקופת הברזל I נחשפו גם בתל העליון בשטח B,

סיר מפוח באתרו בשימוש משני ולאחר רפאות (צילום: טל רוגובסקי)

ריצוף האבן בחצר ושכבת החורבן מעליו; קירות אבן מתקופת הברזל II בנויים מעל שכבת החורבן מתקופת הברזל I (צילום: רוברט מולינס)

מצרית, אך מצד שני, הסגנון והפרטים קרובים יותר לעבודות אבן ושנהב בנות התקופה במרחב הסורי-פיניקי.

מצפון למבנה, ככל הנראה בשטח חצר, נחשפו שתי ממגורות גדולות מדופנות אבן, החפורות לעומק של למעלה מ-2 מטר לתוך החלקלקה מתקופת הברונזה התיכונה. בתוך הממגורות נמצאו עצמות רבות, חרסים וראש צלמית אישה בסגנון פיניקי. סביב הממגורות נאספו חרסים רבים, חלקם מחופים אדום וממורקים מירוק פרוע, וכן שבר גוף של קנקן ועליו חרותה האות "ב", או "נ" גדולה.

יש לציין שעד כה לא נמצאה שכבת חורבן ברורה שאפשר לייחסה לכיבושו של תגלת פלאסר הג', הנזכר בתיאור המקראי. קיומו של יישוב מתקופה זו משוער בעיקר על-סמך שברי כלים שלא נמצאו באתרם.

שרידים נוספים המיוחסים לתקופת הברזל II נמצאו גם בחלקו המערבי של שטח A. מדובר בקטעי קירות אבן מסיביים, שנבנו על-גבי שכבת החורבן של שכבה A2. כלי החרס המתייחסים בוודאות לאחד הקירות מתוארכים לתקופת הברזל II. את היעדרם של שרידים דומים בחלקו המזרחי של השטח אפשר לייחס למיקומו של השטח בשולי התל, על מדרון שנפגע כתוצאה מארוזיה.

החורבן במרחב הצפוני שבו הפיתסים, המזבח, הכן הפולחני (מתחת לפס הלבן שליד המכתש), אחד המכתשים ואבן מעוצבת גדולה שנפלה

מימין: הכן הפולחני ומעליו בסיס קובעת או משפך שהוכנס לתוך השפה (צילום: טל רוגובסקי)

מבט מהאוויר למצודה ולממגורות מתקופת הברזל II בשטח B. במרכז התצלום קיר מתקופת הברזל I שצמודים לו טבונים, נמצא חתום על יד המבנה

ראש גבר מזוקן מפאיינס שנמצא באחד החדרים
במצודה (צילום: גבי לרון)

קנקן פיניקי מצויר שנמצא באחד החדרים במצודה
(צילום: טל רוגבסקי)

פער בעדות הארכאולוגית של דרום לבנון ודרום סוריה, בהיות התל אתר המשתייך גיאוגרפית, ואולי אף כלכלית ותרבותית, לאזורים אלו. מצד אחר, תוצאות החפירה שופכות אור על דפוסי ההתיישבות והתרבות החומרית של עמק החולה ויחסם לממצא שאפיין את הערים המרכזיות באזור – דן וחצור – בתקופות השונות. הממצא בר השוואה אף לאתרים בגליל העליון ההררי, כגון הר אדיר, סאסא ותל קדש.

נראה שתולדות היישוב באבל בית מעכה במהלך האלף השני לפני הספירה דומים לאלו של חצור ודן. עם זאת, יש הבדל באופי השרידים מאבל בית מעכה בתקופת הברזל I לעומת חצור, שהייתה כמעט נטושה בתקופה זו. בתל אבל בית מעכה זוהה רצף של שכבות יישוב ובהן מבנים בעלי תכנית אדריכלית ייחודית, המעידים על התיישבות אינטנסיבית באותה תקופה. בתקופת הברונזה המאוחרת הייתה חצור "ראש כל הממלכות האלו", אך משהסתלקה מהבמה במהלך המאה ה"ג לפני הספירה עבר מוקד הפעילות, ואולי אף השליטה באמצעי הייצור, בדרכי המסחר ובמשאבים האזוריים של צפון עמק החולה, צפונה, לאבל בית מעכה. ייתכן שהפעילות הקשורה לייצור מתכת בדרום בתקופת הברזל I הייתה משותפת או בחסות השכנה ממערב.

במאה ה' לפני הספירה נבנתה חצור מחדש כעיר מבוצרת, והמשיכה להתעצם במאה ה"ט לפני הספירה תחת שלטונה של ממלכת ישראל. בשלב זה של המחקר מלמדת התמונה העולה מן החפירות שאבל בית מעכה המשיכה למלא תפקיד משמעותי במרחב בתקופת הברזל II, כשעל-גבי שכבת החורבן מתקופת הברזל I נבנו מבני ציבור מרשימים. בתקופה זו התקיים ממשק בין אבל בית מעכה והממלכות הטריטוריאליזם של ישראל וארם-דמשק, אך לא ברור בידי מי נבנתה העיר ומתי, ולאילו ישות פוליטית השתייכה. לצד זה, ממצאים שמקורם בחוף הפיניקי, או שנעשו בסגנון

בשטח O בתל התחתון בורות שבהם נמצאו חרסים מתקופת הברזל וקבורת מבוגר מתקופה זו שנחפרה לתוך המבנה מתקופת הברונזה התיכונה II. חותם אבן ועליו סצנת רקדנים, שנתגלה במרחק כמטר מדרום לשלד, מתוארך סגנונית לתקופת הברזל II.א.

חותם ובו דמויות וקודות מתקופת הברזל II שנמצא בשטח O
(צילום: גבי לרון)

התקופה הפרסית-הלניסטית

מעל מילוי בעובי כחצי מטר, שכיסה את שרידי תקופת הברזל II בחלק המערבי של שטח B, נבנה בניין גדול בעל קירות רחבים ובנויים היטב. המבנה מתוארך לתקופה הפרסית-הלניסטית הקדומה (סוף המאה ה"ה עד המאה ה"ב לפני הספירה) על-סמך החרסים שנמצאו על הרצפות, וביניהם כמה פכים קטנים ממשפחת Phoenician Semi-Fine Ware. החלק המזרחי של הבניין אינו, וככל הנראה נסחף בארוזיה. הפינה הדרום-מזרחית של הבניין נבנתה ישירות על-גבי אבני הקיר המסיבי של תקופת הברזל II, שתואר לעיל.

סיכום ונקודות להמשך המחקר

השרידים שהולכים ונחשפים בתל אבל בית מעכה ממלאים

שרידי בניין מונומנטלי מזהתקופה הפרסית/ההלניסטית הקדומה בשטח B, שנבנה על קירות המצודה מתקופת הברזל (מקווקים בשחור)

- W.G. Dever, "Abel-beth-Maakah: Northern Gateway of Ancient Israel", in: L.T. Geraty and L.G. Herr (eds), *The Archaeology of Jordan and Other Studies, Presented to Siegfried H. Horn*, Berrien Springs MI 1986, pp. 207–223.
- N. Panitz-Cohen, R. Mullins and R. Bonfil, "Northern Exposure: Launching Excavations at Tell Abil el-Qameh", *Strata: Bulletin of the Anglo-Israel Archaeological Society* 31(2013), pp. 27–42.
- N. Panitz-Cohen, R. Mullins and R. Bonfil, "Second Preliminary Report of the Excavations at Tell Abil el-Qameh (Abel Beth Maakah)", *Strata: Bulletin of the Anglo-Israel Archaeological Society* 33 (2015), pp. 35–60.
- N. Panitz-Cohen and R. Mullins, "Sealed with a Dance: An Iron Age IIA Seal from Tel Abel Beth Maakah", in: S. Ganor, I. Kreimerman, K. Streit and M. Mumcuoglu (eds), *From Sha'ar Hagolan to Shaaraim: Essays in Honor of Prof. Yosef Garfinkel*, Jerusalem 2016, pp. 307–321.
- N. Panitz-Cohen and R.A. Mullins, "Aram Maakah? Aramaeans and Israelites on the Border: Excavations at Tell Abil al-Qameh (Abel Beth Maakah) in Northern Israel", in: O. Sergi, M. Oeming and I.J. de Hulster (eds.), *In Search for Aram and Israel: Politics, Culture, and Identity*, Tübingen 2016, pp. 139–176.
- N. Yahalom-Mack, N. Panitz-Cohen and R. Mullins, "Tel Abel Beth Maakah: A City and A Mother in the Upper Galilee", *Near Eastern Archaeology* 81.2 (2018).

פיניקי, מצביעים על קשרים כלכליים, תרבותיים ואולי אף פוליטיים של העיר עם ערי החוף הפיניקי, הן צור ממוקמת רק 35 ק"מ מערב. שכבת חורבן המתאימה לסיפור המקראי על כיבוש העיר בידי תגלת פלאסר הג' לא נמצאה עד כה, ולכן לא ידוע עדיין אם העיר המשיכה להתקיים עד סוף המאה הח' לפני הספירה. ייתכן ששרידים מתקופה זו יימצאו באזורים אחרים בתל, שטרם נחפרו.

החפירות בתל אבל בית מעכה עומדות בראשיתן, אך כבר הספיקו להניב עדויות חשובות, השופכות אור על תולדותיו של אזור עמק החולה הצפוני – גבולה של ישראל עם סוריה (ארם) ועם לבנון (פיניקיה) – בתקופות שונות במהלך האלף השני והראשון לפני הספירה.

ספרות נבחרת

- A. David, R.A. Mullins and N. Panitz-Cohen, "A *mnhpr* Scarab from Tel Abel Beth Maakah", <http://jaei.library.arizona.edu/index.php/jaei/article/18967>. *Journal of Ancient Egyptian Interconnections* vol. 9 (June 2016), pp. 1–13.
- A. David, "Uninscribed Amethyst Scarabs from the Southern Levant", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 380, Forthcoming.